

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 11, Mart 2018, ss. 23-31.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018, pp. 23-31.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2018.81
Geliş Tarihi/Received: 25.01.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 26.02.2018

TEMEŞVARLI OSMAN AĞA'NIN *ESARET HATIRALARI* ADLI ESERİNDE KULLANDIĞI TÜRKÇE VE ETNİK KÖKENİ HAKKINDA DİLBİLİMSEL BİR İNCELEME

On the Language of "Memoirs of the Captivity" by Osman Ağa of Timisoara and the Ethnic Origin of the Author

Ekrem ČAUŠEVIĆ*

Öz: Makalede Temeşvarlı Osman Ağa'nın *Esaret Hatıraları*'nın içeriği ve çarpıcı dil özellikleri incelenerek yazarın Türkçesi ve etnik kökeniyle ilgili farklı bir bakış açısı ve yorum sunulmaktadır. Alman Türkolog Richard Kreutel, Osman Ağa'nın Slav asıllı bir dönme, Harun Tolasa ise bir Balkan Türkü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular, Osman Ağa'nın Bosnalı bir Müslüman aileden geldiği, evinde ve aile ortamında Türkçeden başka Boşnakça / Hırvatça konuşulduğu varsayımını hem yazarın kendisiyle ilgili verdiği dolaylı bilgiler hem hem dilbilimsel kanıtlar doğrulamaktadır. *Esirlik Hatıraları*'nı yazdığı dilin, ne Batı Rumeli Türkçesinde ne de Türkiye Türkçesinde hiç rastlanmayan en çarpıcı özelliği, tümleş işlevi gören mastarların tamamen çekimsiz olmasıdır, örneğin: *biz dahi küçükten at binmek ve silah kuşanmak heves edip...; herkes atına binip ve dışarı çıkmak murâd eyledikde...; bazı evler kale içinde tutuşup yanmak başlayıp...* Ne Romence ne de Sırpçada mastarlarla kurulan bu tip tümleşler olmadığına göre (Makedonca ve Bulgarcada zaten mastar yok), bu özellik Boşnakça / Hırvatça modellerine dayalı bir kopyalamadan başka bir şey olmasa gerek, örneğin: (Boşnakça / Hırvatça) *Počeo je [plakati-ø]*; (Osmanağa) [*Ağlamak-ø*] *başladı*.

Anahtar Kelimeler: Temeşvarlı Osman Ağa, *Esirlik Hatıraları*'nın Türkçesi, Balkan Slav Dillerinin Batı Rumeli Ağızlarına Etkisi, Bosna

Abstract: The author of this paper attempts at determining the ethnic origin of Osman Ağa by analyzing the Turkish language of his autobiography, with special emphasis on the syntax. The results of the analysis confirm Kreutel's assumption and suggest the possible Slavic origin of Osman Ağa. The syntax reveals that the text was written by a person who was not a native speaker of Turkish. Aside from certain typical characteristics of the West Rumelian dialects, the syntax is marked by some distinct features e. g. omitting of the genitive and accusative suffixes, using wrong case of verbal noun -mAK when used as predicate complement (*bazı hocalardan okumak yazmak öğrenip...; biz dahi küçükten at binmek ve silah kuşanmak heves edip...; herkes atına binip ve dışarı çıkmak murâd eyledikde...; bazı evler kale içinde tutuşup yanmak başlayıp...* etc.) Such syntactic models do not exist in the Turkish language, neither in the Anatolian and Rumelian dialects which use optative instead of the infinitive constructions. These distinct features cannot be explained as influences of Romanian, Serbian and Macedonian languages because such constructions do not exist in them. It is only in Croatian and Bosnian languages that indeclinable infinitive is used. Thereby the author of the paper concludes that it is almost certain that Osman Ağa was a convert of Slavic origin, and that his mother tongue was either Bosnian or Croatian.

Keywords: Osman Ağa of Timisoara, the Turkish language of Osman Ağa's autobiography, the influence of Balkan Slavic languages on western Balkan Turkish dialects, Bosnia

Giriş

Temeşvarlı Osman Ağa 1670'lerin başlarında bugünkü Romanya'nın batısında bulunan Temeşvar şehrinde doğmuştur. 1688 yılında yeniçeri ağasıyken Avusturyalılara esir düşüp

* (Prof. Dr.), Zagreb Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Zagreb/Hırvatistan, e-mail: ecausevi@ffzg.hr, ORCID: orcid.org/0000-0003-3379-0283

esaret günlerinin büyük kısmını bugünkü Hırvatistan ve Avusturya'da geçirmiştir. Heyecan dolu bir kaçışla esaretten kurtulan Osman Ağa, 1700 yılında memleketine döner. 1716'da Temeşvar'ın, 1717'de de Belgrat'ın Avusturyalıların eline geçmesiyle memleketini terk etmek zorunda kalır ve 1724 yılında esaret hatıralarını kâğıda döktüğü İstanbul'a göç eder.

Osman Ağa'nın *Esaret Hatıraları*'nı bilim dünyasına tanıtmada ciddi emek sarf eden ünlü Alman Türkolog Richard F. Kreutel, yazarın bir dönme olduğunu ileri sürmüştü.¹ Aynı eserin incelenmesine önemli katkıda bulunan Harun Tolasa ise, Kreutel'in tezini kesin olarak reddetmiyorsa da Osman Ağa'nın bir Rumeli Türkü olduğu düşüncesini öne sürüyor ve bununla ilgili olarak şunları diyor:

“Dr. Kreutel, bazı Balkan dillerini bilmesi dolayısıyla Osman Ağa'nın dönme olduğundan söz eder. Böyle bir durum olabilir. Ama hayat hikâyesinde, bir ima ve işaretle dahi olsa, böyle bir görüşü destekleyecek herhangi bir kanıtta biz rastlayamadık. Osman Ağa'nın Balkan dillerini bilmesine gelince, sınır boylarında birden fazla dil öğrenebilmek için, kavgadan en yakın dostluğa kadar pek çok yakın münasebet ve vesilenin bulunduğu da düşünülmelidir.”²

Bu makalede, Osman Ağa'nın yaşam öyküsünün içeriği ve çarpıcı dil özellikleri incelenerek yazarın Türkçesi ve etnik kökenine daha farklı bir bakış açısıyla bakılacak,³ kendisinin büyük bir ihtimalle İslamlaşmış Türkleşen bir Bosnalı aileden geldiği varsayımı hem metin içeriği hem de Türkçesi incelenerek edinen kanıtlarla ispat etmeye çalışılacaktır.

1. Metnin İçeriği Tahlili

1.1. Esirlik Hatıraları'na Göre Osman Ağa'nın Kökeni

Osman Ağa, yaşam öyküsünde, babası Mahmud oğlu Ahmed Ağa'nın yüz yıl önce üç kardeşi ile birlikte Belgrat'tan Temeşvar Kalesi'ne gelip yerleştiğini yazmıştır (2b). Bilindiği gibi, Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı dönemde Belgrat'ta etnik bakımdan Türk olmayan ama kendilerini Türk olarak kabul eden önemli sayıda Balkan Müslümanı da yaşıyordu. Osman Ağa'nın babasının dönme bir aileden geldiği varsayımını doğrulayan kanıtı *Esirlik Hatıraları*'nda bulabiliriz. Osman Ağa, 1688 yılında Avusturyalılara esir düştükten kısa bir süre sonra bugünkü Hırvatistan'a getirildiğinde Hırvatlar ve Sırp larla onların ana dillerinde kolayca anlaşabildiğini dolaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:⁴

(12b) Biz dahi yakın gelip kasten **Sırp lisânı üzre** adamlara selâm verip “Akçe ile ekmeğiniz yok mu?” diye sül eyledik. İçlerinden biri **Sırp lisânı üzre** bizi sül edip “Sen kimsin?” diye, biz dahi “Esîriz.” diye cevap verip

(50v) ansızın Ceneral ahıra gelip bizi at timar ederken görüp **Hırvat lisânı üzre** “Tako tako moye sinko.” deyip bize tahsîn eyledi

(24v) Allâhü azimüşşân buna râzı olur mu? diye **Hırvat lisânıyla** söyleyip

(33v) daha sonra ev sâhib[i] olan kadın, bir ma'kûl avrat idi, dışarı gelip bizi çağırıp **Hırvat lisânı üzre** dedi ki

¹ Kreutel, *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman aga*, s. XIX-XX.

² Tolasa, *Kendi Kalemikle Temeşvarlı Osman Ağa*, s. 18.

³ Yalnızca Kreutel değil, diğer Batılı Türkologlar da Osman Ağa'nın Slâv asıllı olduğunu ileri sürüyorlarsa da görüşünü destekleyecek argümanları gözler önüne sermemektedirler, bkn. ORIENTATIONS – *An Antology of East European Travel Writing, ca. 1550-2000*, s. 42. Vikipedi'nin Türkçe sürümünde ise Osman Ağa'nın “Temeşvar'da Sırp kökenli bir Osmanlı olarak doğduğunu” yazmaktadır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Teme%C5%9Fvarlı%C4%B1_Osman_A%C4%9Fa, 24 Nisan 2016).

⁴ Harun Tolasa'nın, metni fonoloji, özellikle ses uyumu bakımından çağdaş Türkçeye adapte ettiği için okurlara kolaylık olsun diye yazımızdaki örnekleri kendisinin hazırladığı yayından aktardık. Kreutel'in yayınına Tolasa'nın yayınıyla mukayese ederken Tolasa'nın, Osman Ağa'nın ifade özelliğine, söz dizimi ve anlatım biçimine dokunmadığını tespit etmiştik. Onun eklemeleri varsa hepsi ya parantezlerle kesin olarak belirlenmiş ya da dipnotlarında açıklanmıştır.

Osman Ağa'nın en ilginç hatıralarından biri, bir Hırvat köyünde Hırvat kızlarıyla arkadaşlık etmesi ve kızların kendisinden “Müslümanca ve Boşnakça” türküler söylemesini rica etmesidir:

(36v) Hırvat kızları biri bir elimden, biri bir elimden alıp halvethânelerine götürüp bize ziyâde iltifat gösterip bir iki saat tenhâ yerde sohbet edip **bize Müslümanca ve Boşnakça ırla** diye teklif ederlerdi

Osman Ağa'nın, birbirine çok benzeyen Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçayı birbirinden ayırt edebilmesi ve “Müslümanca ve Boşnakça ırlaması”ndan yazarın atalarının Bosnalı olduğu, İslamiyeti kabul eden dönme bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Ana baba evinde muhtemelen Türkçe ve Boşnakça / Hırvatça, belki de Rumence (Ulahça) konuşulduğu için Osman Ağa'nın da ailesinin ana dilini ve kültür geleneğini devam ettirdiğini düşünebiliriz. Harun Tolasa, Osman Ağa'nın dönme olmadığını çünkü *Esirlik Hatıraları*'nda bunu destekleyecek her hangi bir kanıtı, bir imaya rastlayamadığını belirtir. Ancak İslama geçtikten sonra şair, yazar veya devlet adamlarının Hristiyan geçmişlerini anmak istememelerini onun bu görüşüne karşı argüman olarak verebiliriz.

1.2. Osman Ağa'nın Söz Varlığı

Osman Ağa'nın söz varlığıyla ilgili örnekler, kendisinin bir Rumeli Türkü olmayıp Slav asıllı bir aileden geldiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir:

a. Tavar Sözü

Orta Asya Türkçesinden Eski Slavcaya geçen, bugünkü Batı Slav dillerinden ancak Hırvatça'nın Dalmaçya ve art bölgesinde konuşulan diyalekte muhafaza edilip “eşek” anlamında kullanılan “tavar” (< davar) sözü⁵, Osman Ağa'nın *Esirlik Hatıraları*'nda “at” anlamında kullanılmaktadır. Bu olgu yazarın etnik kökenine dair bir ipucu vermektedir:

(107b) **tavarlar** aç, ota salıverdik; (32a) biz ise iki **tavarlarına** bakıp hizmet ederdik; (35b) **tavarlara** mukayyed olmak için tenbih eylemiştir; (35) velhâsıl **tavarlari** hazır eylemek üzre [bize] tenbih edip; (36a) Kendinin **tavari** güçlü olmakla arımdan gelip; (37b) **tavarlara** bir hoş bakmayıp [hayvanlar] timarsız ve besisiz kalıp; (37b) bir gün o Margitan olduğum eve gelip **tavarlara** bakıp; (38b) ertesi [günü] **tavarlari** eyerleyip ikimiz, aşçı ile ve bir kılavuz ile, kalkıp Ivaniç tarafına yola çıktık; (39a) **tavarların** ikisin dahi nallatıp; (39b) adamın [bu] oğlu **tavarlari** nallarken Hırvat lisânı üzre bizden süâl edip

b. Hayduk Sözü

Türkçede “haydut” sözü yerine Macarca ve Balkan Slav dillerinde kullanılan “hayduk” şeklinde geçmektedir:

(75a) Raç dediğimiz **hayduk** delikten içeri bakmak[1] murâd edince

c. Konşuluk Sözü

Türkçede “konşuluk” sözünün anlamı “komşu olma durumu”, “komşularla olan ilişki”, “bir mahallede yaşayanların dayanışmaları” iken aynı söz Güney Slav dillerinde “komşular”, “konu komşu” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda Osman Ağa'nın yaşam öyküsünde de geçmektedir:

(36b) ev halkı ile ve **komşulukla** görüşüp

(120b) her birinden vâfir hedâyâlar alıp dostluk ve komşulukta kemâ yenbağî hareket edip

⁵ Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, s. 634

d. İnsan ve Avratlar Söz Öbeği

Osman Ağa, anlamı “erkek ve kadınlar” olan “insan ve avratlar” söz öbeğini ancak bir tümcede kullanmıştır. İlginç olan şey, anlam ve mantık bakımından bozuk olan bu söz öbeğine Hırvatça ve Boşnakça konuşma dilinde⁶ de “Ijudi i žene” şeklinde rastlanmasıdır:

(8r) bu minvâl üzre [askerler] (...) **çokça insan ve avratlar**[1] katl [edip] soyup bazılarının karınların yarıp akçe yutmuştur diye ararmışlar

2. Osman Ağa'nın Türkçesi

Kreutel'e göre Osman Ağa'nın Türkçesi, basit konuşma dilinin tipik bir ürünüdür. Metinde rastlanan imla hataları da Osman Ağa'nın gerçekten mütevazı okuryazarlığın ötesine geçemediğini doğrulamaktadır.⁷

Batı Rumeli (BR) Türkçesinin, Balkan dillerinin etkisi ile söz dizimi alanında çok çarpıcı değişimler geçirdiği göz önünde tutularak Osman Ağa'nın dilinin de bu hususta bir istisna olamayacağı düşünülebilir. Ne var ki *Esirlik Hatıraları*, BR Türkçesine özgün özelliklere sahip olmasına rağmen söz dizimi alanında *ne BR Türkçesi ne de bugünkü Türkiye Türkçesinde rastlanan birtakım çarpıcı özelliklere sahiptir*. Adı geçen metinde rastladığımız dil özelliklerinin tümünü dört gruba ayırmaktayız (bkn. 2.1, 2.2, 2.3, 2.4):

2.1. BR Türkçesi ile Osman Ağa'nın Türkçesinin Ortak Özellikleri

A) Belirtili isim tamlamasında ilgi hali ekinin eksik olması:

Bu özellik, iyelik sıfatları olan Slav dillerini model almasıyla kolayca açıklanabilir. Osman Ağa'nın Türkçesinde ilgi hali eksik isim tamalamalarına, BR Türkçesine oranla çok daha sık rastlanmaktadır:

(3a) her **birimiz**[in] hissesine düşen mîrâs

(9a) **kimse**[nin] bunlara dönüp baktığı yok

(19b) gösterdiğim **Macar**[in] yattığı yerde

(22a) Sava nehri ile Kulpa **nehri**[nin] birleştikleri yer

(24a) verdikleri ekmek **parçacıkları**[nin] hepsi

(31b) Una **nehri**[nin] Sava'ya döküldüğü yer

(33a) **Ağamız**[in] olduğu odaya girip

(39b) bir süre önce **ağan**[in] seni o kadar çok döğmesinin aslı ne idi? dedikte

(50a) işbu ahırda **atlar**[in] timârına yardım eylesin

(55b) bize **kadın**[in] söylediği cevâb[ı] tebliğ edip

(82a) Ostirogon **Alay Beyi**[nin] avratı olan “Küçük Kadın” demekle meşhûr bir güzel avrat

(97b) **siz**[in] mutlak [bir] yaramaz kasdınız var

(108a) bir Nemçe **biz**[im] olduğumuz kulübeye girmek istedi

(120a) Temeşvar Alaybeği'si **İbrâhim Alaybeğ**[in] hemşiresi[nin] kızını kendimize tezvic edip evlendik

B) Belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarında iyelik ekinin kullanılmaması:

⁶ Genellikle eğitim görmemiş kişilere özgüdür.

⁷ Kreutel, *Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osman Ağa aus Temeschwar*, s. XII-XXV.

(5b) Yanova **taraf[ın]a** gitmek kasd edip

(61a) Çasar zevcesinin ne kadar **cevâhir[i]** varsa

(63b) Böyle olunca meyhâne **sâhib[i]** hazz etmeyip

C) *Belirtme (yükleme) hali ekinin eksik olması:*

(31b) Sava **nehri[ni]** aşip

(59a) biz dahi **ağamız[ı]** kaldırıp

(82a) o dahi bana **ahvâlim[i]** sülâl edip

(88b) bakın imdi bu kılıkda Müslüman **olduğu[nu]** hiç kim bilirdi?

(115b) o mikdâr **akçe[yi]** değil, belki on kuruş [bile] vermez

(122b) Temeşvar'a gelip **mektûb[u]** Paşa hazretlerine verip

D) *Tümce öğelerinin Türkçe söz dizimine aykırı bir şekilde sıralanması:*

(12a) bazı sazlıklar **dolu su idi**

(15b) ansızın önümüze bir dere gelip **içi dolu su**

(6v) kalenin içi dar olmakla ve **bütün hayvanlar, atlar, sokaklar dolu ve insan olmakla**, yanarız diye korkulup

2.2. Osman Ağa'nın Türkçesinde Rastlanmayan BR Türkçesi Özellikleri

Malum olduğu gibi çekimli (dilek/istek ya da şart) kiplerle mastarları değiştirme, BR Türkçesinin en çarpıcı özelliğidir, örneğin: *Çocuk celdi ekmek alsın, Başlayacam çalışsam, Başladı yalan söylesa* vs.⁸ Ne var ki Osman Ağa'nın Türkçesinde bu tip tümcelere hiç rastlanmaz. Bu çok şaşırtıcı özellik, Osman Ağa'nın bir Rumeli Türkü olmadığına sağlam bir kanıttır.

2.3. Osman Ağa'nın Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Ortak Özellikleri

Sıfat-fiilleri analitik bağlaçlarla değiştirme eğilimi, BR Türkçesinin önemli bir özelliğidir. Oysa Osman Ağa'nın Türkçesinde böyle bir eğilim hiç yoktur. *Esirlik Hatıraları*'nda tümleçlerin sıfat-fiillerle kurulduğu aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır:

(31a) bizi Frenk[lerin] elinden kurtarıp **getirdiğinden ötürü** aralarında bir büyük [kavga ve] mücâdele zuhûr edip

(33a) Françiskan papazı ile [bizim] **olduğumuz** eve gelip, doğru Ağamız[ın] olduğu odaya girip

[45b] beni[m] Müslüman **olduğumu** kimse bilmeye [diye]

(56b) şimdi siz bizi terk edip gitmek kasdında **olduğunuzdan** (...) derûnumdaki aşkı izhâr etmeyince mümkün olmadı

(72b) mest **olduğumuz** halde gemimize gitmek üzre çıkıp Tuna nehri kenarıyla giderken

(108a) ansızın bir Nemçe biz[im] **olduğumuz** kulübeye girmek istedi

(111a) o arabada **olan** Müslümân mândeleri bizim seyrimizi ederlerdi

(106a) bize münâsip kılavuz **getirdiğinde** sana daha o kadar veririm deyip

⁸ Örnekler için bkn. <https://humstatic.uchicago.edu/slavic/archived/papers/Friedman-TurkEncyc.pdf> (28 Nisan 2016). V. A. Friedman Balkan Türkçesi'nin bu söz dizimi özelliğinden ayrıntılı olarak bilgi vermektedir (bak. Kaynakça).

2.4. Osman Ağa'nın Türkçesinin ne BR Türkçesi ne de bugünkü Türkiye Türkçesi'nde Rastlanmayan Çarpıcı Bir Özelliği: Çekimsiz İsim-Fiiller (Masterlar)

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi Osman Ağa'nın Türkçesi, hem BR Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi'ne ait özgün özellikleri içermektedir. Ne var ki *Esirlik Hatıraları*'nda Batı Rumeli Türkçesiyle Gagavuz Türkçesi'nin en çarpıcı özelliklerinden biri olarak kabul edilen dilek-istek-şart yüklemli yan tümcelere hiç rastlanmaz. Gereklilik, amaç veya başlama belirten bu yan tümceler (1), Türkiye Türkçesinde tümleş görevini üstlenen çekimli masterlarla kurulmaktadır (2):

(1) BATI RUMELİ TÜRKÇESİ	(2) TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Başlayacam çalışam.	Çalışma-ya başlayacağım.
Başladı yalan söylese.	Yalan söyleme-ye başladı.
Lâzım gideyim.	Gitme-m lâzım.
Çocuk celdi ekmek alsın.	Çocuk ekmek alma-ya geldi.

Taranan eserde BR Türkçesinin temel özelliklerinden biri olan dilek-istek-şart yüklemli yan tümceciklere rastlanmadığına göre anlamca eşit tümcelerin çekimli masterlarla kurulduğu düşünülebilir. Ne var ki çekimli masterlarla kurulan tümcelerden ancak yedi tanesine rastladık:

(16a) ziyâde[siyle] ağlama-ya başlayıp (29a) bildim ki sıhhat bulmağ-a yaklaşımsız (36b) bizim ile konuşup görüşme-ye mâylil olup	(42a) varoşu aramak-tan ferâğat edip (42b) kömür yakma-ya götürüp (89a) o dahi konuşma-ya başlayıp (109b) karanlıkta altınları arama-ya başladık
--	--

Geri kalanlar ise çekimsiz masterla kurulan tümceler (aşağıya bkn.). Tarama sonuçları, çekimsiz masterla kurulan tümcelerin Osman Ağa'nın Türkçesi'nin en çarpıcı söz dizimsel özelliği olduğunu ortaya çıkarmaktadır:

(2b) başımızdan geçen ahvâl [ve] serencâm'ın bir mikdârını hikâye yoluyla **nakl etmek** murâd eyledik

(3a) biz dahi küçükten at **binmek** ve **silah kuşanmak** heves edip

(3a) bazı hocalardan **okumak yazmak** öğrenip

(5b) **yola koyulmak** ve Yanova taraf[ın]a **gitmek** kasd edip

(6a) zikr olunan dokuz top ve havanlar ile kaleyi **döğmek** başlanıp

(7a) kaleyi **vire ile vermek** müşâvere edip

(7a-7b) Avusturyalılar havanlarını getirip humbaralarını içeri **göndermek** başlayıp

(7b) mukâvemet **eylemek** gücümüz olmayıp

(10b) altmış altın **bahâ vermek** kabul edip

(11a) [bu durumlar] **yol yürüme** ziyâde müşkil edip

(13a) Tuna nehri ile aşığı **inmek** başlayıp

(13b) **öldürmek** kâdir değildir

(13b) elbette bir sebep halk edip ol sebep ile kulunu **halâs eylemek** kâdirdir

(16a) gecenin üçte biri **geçmek gerek** idi

(16b) bizi görünce onlar dahi bizden **firâr eylemek** başlayıp

- (18a) gemiler arasında **yanaşmak** kasd edip
 (18b) ahvâlimi **bildirmek** kasd edip
 (19b-20a) **kaçmak** murâd edip
 (20a) Tuna nehrine sıçrayıp gemiden gemi[ye] **yüzmek** kasd eyledikte
 (21a) askerlerimiz bu defa Belgrad üzerine **gitmek** murâd eylemişlerdir
 (21a) Ceneralimiz sizi ol tarafa **gitmek** râzı olmaz
 (21a) Askerlerimiz bu defâ Belgrad üzerine **gitmek** murâd eylemişlerdir
 (22b) [içlerinden] birisi **öksürmek** başlayıp
 (24a) aslâ hareket **eylemek** mecâl kalmayıp
 (25a) ben bu esiri sana vermem diye elimden **tutup almak** murâd eyledikte
 (27b) söz konusu subay adamı **ahz ü haps eylemek** buyurup
 (27b) **yemek** başladıkta
 [29a] bir mikdâr hareket edip kalkıp **oturmak** murâd eyledim
 (29a) su götüren avratlardan **su içmek** talep edip
 (45b) Sava tarafına **gitmek** başaramayıp
 (45b) **gitmek** kudretim erişmez
 (51b) Avusturya vilâyetine **gitmek** gâyet korkardık
 (52a) biz geri İvaniç'e **gitmek** muntazır iken ne görsem
 (56b) beni iki kollarıyla kuçup **bûs eylemek** başlayınca
 (62a) bize şeker'lik sanatın **öğretmek** teklîf eyleyip
 (68b) **gitmek** râğbet eder misin?
 (76a) ammâ biz hem korkup ve hem hicâbımdan **gitmek** dilemeyip
 (80b) kızı öğredip hiç kimseye **söylememek** tenbîh ederiz
 (81a) bir şey için minnet **eylemek** lâyıık değil iken
 (87a) bir gün evvel aşağı **gitmek** çalışırdık
 (108b) Nemçe'yi içeri **girmek** komayıp
 (109b) altı altın **vermek** razı olduk
 (109b) arabaya bindikten sonra veririm deyip arabacı dahi **binmek** izin verip

3. Çekimsiz Masterla Kurulan Tümleç ve Tümcecikler Hangi Balkan Dilinin Özelliğidir?

Bu soruyu yanıtlamak için ilk önce Osman Ağa'nın konuştuğu diller üzerinde durmak gerek. Doğrudan ya da dolaylı olarak verdiği bilgilerden, Türkçeden başka Rumence, Sırpça, Hırvatça ve Macarcası olduğu anlaşılıyor. Metinde, Macarcayı iyi bilmediği, biraz anladığı ve basit şeyler hakkında konuşabildiği belirtilmiştir. Sırpça ve Hırvatça gibi Güneydoğu Slav dilleri grubuna ait Bulgarca ve Bulgarcaya yakın Makedonca'yı da bilip bilmediğini sezdirmiyorsa da bilmesi imkânsız değil çünkü o zaman bugünkü Romanya'nın batısında Bulgar azınlığı vardı.

Balkan dilleri ve etkiledikleri dillerin dilek-istek-şart tümceciklerine göz atılırsa yapılarının Bulgarca, Makedonca, Romence ve Sırpçada birbirine benzer olduğu anlaşılmaktadır. Makedonya Türkçesinde kullanılan dilek-istek-şart tümceciklerinin ise Batı Rumeli ağızlarındakilerden farkı yoktur. Hırvatçaya gelince; aynı tümcelerin yapısı farklı olup *bağlaç + dilek ya da şimdiki zaman kipi yerine çekimsiz mastar* kullanılmaktadır:

Bulgarca: modal/yardımcı fiil + DA bağlacı + şimdiki zaman (mastar zaten yoktur)

Makedonca: modal/yardımcı fiil + DA bağlacı + şimdiki zaman (mastar zaten yoktur)

Romence: modal/yardımcı fiil + dilek kipi (İng. *subjunctive*)

Makedonya Türkçesi: modal/yardımcı fiil + dilek kipi

Sırpça: modal/yardımcı fiil + DA bağlacı + şimdiki zaman

Hırvatça: modal/yardımcı fiil + ÇEKİMSİZ MASTAR

Osman Ağa'nın Türkçesi: ÇEKİMSİZ MASTAR + modal/yardımcı fiil

Boşnakça: Hem Sırpça hem de Hırvatça modeline sahip:⁹

BULGARCA	MAKEDONCA
Той започна да плаче.	Той почна да плаче.
Той щеше да отиде.	Той требаше да си оди.
Той се страхува да излезе.	Той се плаши да излезе.
ROMENCE	MAKEDONYA TÜRKÇESİ
A încerpăt să plângă.	Başladı ağlasın.
Intenționa să plece.	Varidi istegi gitsin.
Se teme să iasă afară.	Korkar çıksın dışarı.
SIRPÇA / BOŞNAKÇA	HRVATÇA / BOŞNAKÇA
Почео је да плаче. / Поцео је да плаче.	Počeó je [plakati].
Намеравао је да иде. / Намјеравао је да иде.	Namjeravao je [içi].
Боји се да изиђе ван. / Boji se да izide van.	Boji se [iziçi van].
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	OSMAN AĞA'NIN TÜRKÇESİ
Ağlama-ya başladı.	[Ağlamak] başladı.
Gitme-yi murâd etmiş.	[Gitmek] murâd etmiş.
Dışarı çıkmak-tan korkar.	[Dışarı çıkmak] korkar.

Yukarıdaki cetvelden çekimsiz mastarlarla kurulan hem Türkçe hem de Boşnakça/Hırvatça tümce modellerinin birbirine uyduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki tek fark, mastarların tümce içindeki konumudur. Bu farkın, sözü geçen dillerin farklı sözdizimsel yapısından, Türkçenin ÖNY dili, Boşnakça/Hırvatça dillerinin ÖYN¹⁰ dili olmasından kaynaklandığı bellidir.

Sonuç

Osman Ağa'nın *Esirlik Hatıraları*'nda geçen çekimsiz mastarlı tümcelerin Boşnakça / Hırvatçadan kopyalama modeliyle kurulmuştur. Metinde onlarcasına rastlanan bu tip tümceler, yazarın Türkçesinin temelinde Boşnakça ya da Hırvatça olduğunun bir kanıtıdır. Osman

⁹ Sırpçayı Hırvatçadan ayırt eden en tipik sentaks özelliklerinden biri, yan tümce yerine *-ti/-çi* ekiyle biten mastarın kullanılması, örneğin: Желим *іçi*. = *Gitmek* istiyorum. Sırpçada mastar yerine *DA bağlacı + şimdiki zaman* kullanılırken (Желим *да идем*. = İstiyorum *ki gideyim*.), Hırvatçada mastarın kullanılması bir gramer kuralıdır. Hırvatça konuşan Bosnalı Hırvatların dilinde de öyledir. Boşnakçada ise verilen örneklerin ikisi de kabul edilir sayılırsa da *DA bağlacı + şimdiki zaman* yantümce tipi bugün daha çok yaygındır. Nitekim Boşnak Alhamiyado edebiyatında *-ti / -çi* mastarıyla kurulan tümleçlerin daha işlek olduğu kesindir.

¹⁰ Ö = özne, N = nesne, Y = yüklem.

Ağa'nın ara sıra anlaşılması oldukça zor tümcelerinin bozuk sentaks yapısı da Boşnakça / Hırvatça alt katmanının etkisiyle izah edilebilir. Örneğin, aşağıdaki çekimsiz mastarlı tümcelerin de Boşnakça / Hırvatçanın yapısal ve anlamsal modellerine dayalı bir kopyalama olduğundan şüphe yoktur: (25a) *eğer bir imdâd olmak kâbil olursa edin* (...) [=eğer imdadına yetişebilirsiniz yetişin], Boşnakça / Hırvatçadan kopyalama: “Ako je **moğuće kako pomoći**, pomozite (mu)”; (18a) *her kangı çadıra gelsem [bunu Alman dilinde] söylemek bilmem*, Boşnakça / Hırvatçadan kopyalama: “Pred koji god šator da doğem, **ne znam (to) reći** [na njemačkom].”; (115a) *siz kimseye bir akçe vermek lâzım değildir* [= sizin hiç kimseye bir akçe vermeniz lazım değildir], Boşnakça / Hırvatçadan kopyalama: “Vi nikome **ne trebate da(va)ti** novac.”; (105b) *eğer sizin murâdınız Müslüman Vilâyeti tarafına gitmek ise ben sizi hafıyyeten götürmek elimden gelirdi* [=eğer sizin murâdınız Müslüman Vilâyeti tarafına gitmek ise ben sizi hafıyyeten götürebilirim], Boşnakça / Hırvatçadan kopyalama: “Ako vam je namjera otići u islamsku pokrajinu, **ja bih vas (onamo) mogao potajice odvesti.**”

Esirlik Hatıraları'nda ancak bir tümcede rastlanmasına rağmen Hırvatçadaki / Boşnakçadaki analitik gelecek zaman kipinin kopyalanması da ilginçtir: (28b) *bir iki gün kendimizi bilmeyip [öylece] yattığımızı görmeleri ile şol Türk hastalanıp ölmek ister, bunu bir tarafa atmak lâzımdır diye...* [=...şol Türk hastalanıp ölecek, bunu bir tarafa atmak lazım diye...].¹¹

Kaynakça

- Friedman, Victor A., “Balkan Turkish in Macedonia and Adjacent Areas / Makedonia ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *The Turks, Vol. 6: Turkish World / Türkler, Vol. 20: Türk Topluluklar* (ed. by Hasan Celâl Güzel et al.), Ankara 2002, s. 455-463 / s. 609-616 [published simulataneously in Turkish and English].
- Gluhak, Alemko, “*Hrvatski etimološki rječnik*”, August Cesarec, Zagreb 1993, s. 634.
- Kreutel, Richard F., “*Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman aga. Eine türkische Autobiographie aus der Zeit der grossen Kriege gegen Österreich*” [Unter Benutzung der Vorarbeiten von H. Griesbach und O. Spies], Bonn 1954, s. XIX-XX.
- Kreutel, Richard F., “*Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osman Ağa aus Temeschwar*” [Der Text des Londoner Autographen in normalisierter Rechtschreibung herausgegeben von R. F. Kreutel], New Series XXVIII, Printed for The Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial, Cambridge 1980.
- ORIENTATIONS – *An Antology of East European Travel Writing, ca. 1550-2000* [ed. by Wendy Bracewell], Central European Univerity Press, Budapest & New York 2000.
- Tolasa, Harun, “*Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Sipâhisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*” [hazırlayan H. Tolasa], Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 13, Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları 2, Konya, 1986.

¹¹ Makedonca hariç Güney Slav dillerindeki gelecek zaman kipi “htjeti” (*istemek*) modal fiilinden türetilmiş eklerle kurulur: *(on) *ho-će umrijeti* [**(o) ölmek ister*] > (on) *će umrijeti* = *(o) öl-ecek*. Yukarıdaki cümlede Osman Ağa'nın ölmek isteyip istememesi söz konusu değildir.